

Bolvári-Takács Gábor

Teleki József, Sárospatak és az Akadémia

Százötven éve, 1855. február 15-én hunyt el Pesten gróf Teleki József politikus, nyelvész, történész, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, aki több mint két évtizedig volt a Sárospataki Református Főiskola főgondnoka. Ebben az emlékezésben életútjának azon vonatkozásaira szeretném felhívni a figyelmet, amelyekkel elősegítette, hogy Sárospatak a reformkorban szervesen kapcsolódhasson hazánk nemzetépítő szellemi áramlataihoz.

Teleki József 1790. október 24-én született Pesten. Felsőbb tanulmányait a kolozsvári református főiskolán, majd a pesti egyetem jogi karán végezte. A közigazgatásban kezdte pályáját, vármegyei aljegyző, majd a budai Helytartótanács titkára lett. 1812-15 között – mint később oly sok nemes a reformkorban – európai tapasztalatgyűjtésen járt: beiratkozott a göttingeni egyetemre, utazást tett Németországban, Hollandiában, Svájcban és az észak-olasz tartományokban. Visszatérve, szakmai tapasztalatai, képzettsége és politikusi ambíciói révén, a húszas évektől komoly pozíciókat töltött be: 1824-től a királyi tábla bírója, ugyanabban az évben a tiszamelléki református egyházkerület, valamint a pataki kollégium főgondnokává választották. E tisztségein túl további állami hivatalokat viselt: 1827-től Csanád, 1830-tól Szabolcs vármegyei főispán. 1840-ben az országgyűlés koronaórré választotta,

1842-ben Erdély kormányzójává nevezték ki. Elfoglaltságai mellett különösen értékes, hogy pataki főgondnoki tisztét egészen 1847-ig megtartotta. Bár diákélmények nem kötötték a városhoz, tevékenységét nagy odafigyeléssel végezte. Nevéhez fűződik a 'Nagy Collégium' épületének, különösen könyvtártermének befejezése, amelyet nemcsak felügyelt, de saját vagyonából támogatott is. Nemeslelkűségére jellemző, hogy vállalta az 1831-ben elhunyt Kazinczy Ferenc fiának, Lajosnak, a szabadságharc később kivégzett ezredesének taníttatását.

Teleki József neve az utókor számára mint az MTA (eredeti nevén Magyar Tudós Társaság) első elnökéé maradt fenn, hiszen 1830-tól negyedszázadon át, haláláig vezette az intézményt. Ismert, hogy az Akadémia alapításának kezdeményezése és az ezt alátámasztó felajánlás (egyévi jövedelem kamatai) gróf Széchenyi István nevéhez fűződik. Az viszont már kevésbé köztudott, hogy 1825. november 3-án, az országgyűlés kerületi ülésén, Széchenyihez további három követ csatlakozott, akik közül ketten felső-magyarországi illetőségűek voltak, sőt egyiküknél a pataki iskola szellemi hatása is kimutatható. Gróf Károlyi György (1802-1877) 40 ezer, a kassai születésű gróf Andrássy György (1797-1872) 10 ezer, s a később grófi rangra emelt, alsózsolcai születésű Vay

Ábrahám (1789-1855) Borsod megyei alispán 8 ezer forinttal járult hozzá az ötlet megvalósításához. Vay a család református ágának jeles személyisége, aki a magyar művelődésügy szolgálatának szükségességét Patakon végzett tanulmányai során tudatosította magában.

A Magyar Tudós Társaság megszervezésének előkészítésére – az erről szóló törvény hatályba lépése után – a nádor 1827. november 30-án választmányt nevezett ki, amelynek elnökletével Teleki Józsefet bízta meg. A testület a négy alapítóból valamint huszonkét tudósból állt. A választmány tagjai között pataki tanárt is találunk: Kövy Sándort (1763-1829). A sárospataki jogakadémia alapító professzorának neve ekkor már több mint három évtizede fémjelezte a hazai jogászképzést. Keze alól utóbb országos hírnévre szert tett tanítványok, közöttük későbbi akadémikusok kerültek ki (Dósa Elek, Fáy András, Fogarasi János, Jászay Pál, Kossuth Lajos, Somosi János, Szemere Bertalan, Szemere Miklós, Teleki László, Tessedik Ferenc, Warga János, Zsarnay Lajos és mások; de Csokonai is miatta jött Patakra.) Kövy 1793-tól haláláig, 1829-ig állt a jogi tanészék élén, és ugyancsak élete végéig vett részt a választmány munkájában. E testületben két volt pataki diák kapott helyet, Kazinczy Ferenc (1759-1831) és Szemere Pál (1785-1861), a kor irodalmi életének kiemelkedő személyiségei, akiknek a nemzeti kultúra és nyelv védelme és erősítése érdekében végzett tevékenységét a magyar nyelv- és irodalomtörténet méltóképpen számon tartja. A Magyar Tudós Társaság 1830. november 17-én alakult meg, Teleki Józsefet és a négy alapítót igazgató taggá, emel-

lett Telekit elnökké („első előülővé”), Széchenyit másodelnökké („másod-előülővé”) választották. (Utóbb, 1838. szeptember 7-én, mindketten egyszerre lettek tiszteleti tagok.) Az 1830-1848 közötti évek az intézmény gyors fejlődését eredményezték. A nemzeti megújulás lázában égő magyar társadalom különösen igényelte a kiváló elmék együttműködését, s a köztestület ezt felismerve gyarapította tagjainak létszámát. Az 1830-ban megválasztott huszonkét rendes tag mellé a következő évben választottak tiszteleti, levelező és további rendes tagokat. E három kategóriában az összlétszám évente meredeken emelkedett: 1831-ben 59, 1833-ban 94, 1835-ben 125 fő; majd 1840-től 160 fő körül állapodott meg.

Teleki elnöksége és párhuzamosan betöltött sárospataki főgondnoki tisztsége nyilvánvalóan kedvezett a pataki kötődésű tudósok és közéleti személyiségek akadémiai tagválasztási esélyeinek. Különösen, mivel minőségi alapképzéssel és sokoldalú műveltséggel rendelkező, széles látókörű, a nemzeti ügy iránt fogékony és elkötelezett jelöltekről volt szó, akik a legkülönbélebb tudományágakban maradandót alkottak. Az MTA első rendes tagjai közé két pataki diák került be: Balásházy János (1797-1857) és Kazinczy Ferenc. A pataki kollégium egykori diákjai a későbbi választásokon is eredményesen szerepeltek. 1831-32-ben nyolc, 1834-40 között további hét ilyen személyt találunk. Az Akadémia összlétszáma szempontjából a pataki iskola szellemi befolyása a legszembe-tűnőbbben a reformkor derekán nyilvánult meg, 1841-ben a rendes tagok 16%-a, a levelező tagok 7%-a volt pataki diák, s

volt egy tiszteleti tag is. Addigra azonban már két rendes és egy levelező tag pataki diák halottja is volt az Akadémiának. A tudományági megoszlást vizsgálva a rendes tagok közül Balásházy János mezőgazdasági szakíró, az agrártudományok egyik hazai úttörője; almási Balogh Pál (1794-1867) orvos, Kossuth és Széchenyi háziorvosa; Fogarasi János (1801-1878) jogász, majd nyelvész és szótárszerkesztő; Jászay Pál (1809-1852) jogász, majd történetíró; Kazinczy Ferenc író, nyelvújító; Nyíry István (1776-1838) matematikus, filozófus; Szemere Pál író, esztéta; a tragikus sorsú gróf Teleki László (1811-1861) jogász, drámaíró, majd politikus (1848-49-ben párizsi követ, 1860-tól a Határozati Párt vezetője) volt. A levelező tagok közül Csorba József (1789-1858) orvos és fizikus; Erdélyi János (1814-1868) költő, esztéta és filozófus; Gelei József (1754-1838) író, fordító; Kováts Mihály (1762-1851) orvos és kémikus; Somosi János (1783-1855) református teológus és héber nyelvész; Szemere Bertalan (1812-1869) jogász, író, majd politikus (belügyminiszter, illetve miniszterelnök); Tessedik Ferenc (1800-1844) jogász és földrajzi utazó; Warga János (1804-1875) jogász és pedagógus volt. A felsoroltak közül Nyíry és Somosi egyúttal aktív kollégiumi tanárok voltak, Gelei, Warga és a nem pataki diák Magda Pál (1770-1841) szintén pataki tanárok, s bár ők hárman akadémiai levelező taggá választásukkor már más városban dolgoztak, nyilván képviselték a „pataki szellem”-et.

1831-ben az elsők között választották tiszteleti taggá Fáy András (1786-1864) író, politikust, „a haza mindenését”.

1841-ben Vay Ábrahám mellé a szintén Patakon végzett báró Vay Miklóst (1802-1894), a Hétszemélyes Tábla bíróját, a tiszántúli református egyházkerület főgondnokát is igazgató taggá választották.

A szavazások során láthatóan érvényesült a pataki diákok és tanárok összetartó ereje. A választás az igazgatótanács hatáskörébe tartozott, de a tiszteleti és rendes tagok jelölése alapján zajlott, így aligha kétséges, hogy az eljárás során körvonalazódtak bizonyos lobbierdekek. Ez természetes, hiszen a közös szellemi gyökerek tudata a későbbi együttes fellépés lehetőségét és sikerét erősítette. Mindezeket túl az érdekvégyesítés Teleki elnöki tekintélye, személyes kapcsolatainak és az igazgató tagok között helyet foglaló volt pataki diákok miatt alkalmasint közvetlenül is biztosíthatónak látszott. Az azonos korosztályok képviselői a jelölésre jogosult rendes tagok között az iskolapadból közvetlenül ismerték egymást. Persze, azért a helyzet nem volt ilyen egyszerű. A komoly pataki háttér sem tudta elérni pl. Kossuth Lajos befogadását, akit – főleg Széchenyi ellenállása miatt – sem 1836-ban, sem 1841-ben nem választottak levelező taggá. Pedig az ajánlók – köztük Fáy András – elsősorban Kossuthnak az *Országgyűlési Tudósítások* révén a magyar nyelv érdekében végzett érdemeit hangsúlyozták. Mindenesetre tény, hogy az aktív pataki akadémikusok, de a már eltávozottak kapcsolatainak is élővé tették a Magyar Tudós Társaság sárospataki jelenlétét, és elősegítették további jelentős tudományos teljesítmények kialakulását. Ezzel együtt erősödött a kollégium saját utánpótlás-nevelő szerepe. Mindebben

múlhatatlan érdeme volt Teleki Józsefnek is, akinek huszonöt éves akadémiai elnöki periódusa alatt az MTA szilárd és mértékadó intézményévé vált a magyar nyelv védelmének, a hazai tudományos és politikai közéletnek.

Teleki a szabadságharc bukása után visszavonult a közéletől. Akadémiai elnöki tisztéről nem mondott le, bár a politikai helyzet egyértelműen akadályozta az intézmény működését. (Az osztrák kormány fennállási engedélyhez kötötte tevékenységének folytatását, de ez az irat csak 1858 végére érkezett meg. A Magyar Tudós Társaság az 1858. december 20-án megnyílt alapszabály-módosító és tagválasztó közgyűlésig lényegében tetszhalott állapotban létezett.) Élete hátralevő éveit tudományos munkásságának szentelte. Bár pályája kezdetén elsősorban nyelvészeti kérdések foglalkoztatták (nyelvújítás, szótárszerkesztés), később a történettudományra irányította figyelmét. Több mint két évtizeden át kutatta Hunyadi János és kora történetét. *Hunyadi János eredete* című publikációját 1851-ben; összefoglaló, 12 kötetesre tervezett monográfiája és

okmánytára I-IV. és X. kötetét 1852-54-ben adta ki. Az V-VI/1. és XI-XII. kötetek csak halála után, 1856-63 között láttak napvilágot, a mű így is befejezetlen maradt. Teleki 25 ezer kötetre rúgó könyvtárat gyűjtött össze, ezt az Akadémiának adományozta, megalapítva ezzel az MTA Könyvtárát. Később további kéziratokat és ősnymtatványokat adott át az intézménynek. Több alapítványt tett, amelynek kamatait végrendeletében szintén az Akadémiai jutalmazási céljaira rendelte. Halála után Toldy Ferenc (1805-1875), az MTA főtitkára (‘titoknok’) tartott felette emlékbeszédet, az elnöki tisztségben pedig az eperjesi születésű gróf Desseffy Emil (1812-1866) követte.

Gróf Teleki József személye a hazájáért tenni akaró, tiszta célokért és a nemzet felemelkedéséért cselekvő nagy formátumú gondolkodót példázza, aki családi gyökerei és protestáns szellemisége révén sokat tett a reformkori Magyarország eszméi, gazdasági és politikai megújulásáért, egyben a magyar református egyház és a Sárospataki Református Kollégium fejlesztéséért.